

III. KRUH U HRVATSKOJ I POLJSKOJ PRAGMALINGVISTICI¹

0. Uvod

Riječ *kruh* spada u tzv. etimone, a u hrvatskome je čest kao i npr. riječi *Bog, majka, voda* (usp. Moguš 1999.). Sam oblik riječi mijenjao se u povijesti hrvatskoga jezika. U ARJ. nalazimo oblik *hljeb*, kao uostalom i u našoj ne tako davnoj književnosti (npr. Mažuranić: *Smrt Smail age Čengića: hljeba, hljeba, gospodaru, ne vidjesmo davno hljeba...*). To je korijen koji se čuva i u poljskom jeziku: *chleb*.

Kakav je odnos između oblika *kruh* i *hljeb* u današnjoj uporabi hrvatskoga jezika? *Hljeb, hljepčić* prepušten je obliku kruha (polj. *weka, bochenek*), dok se pod *kruhom* smatra vrsta pečenoga tijesta od brašna, vode i kvasca. Osim ova dva korijena postoji još i treći povezan s kruhom, a to su *mrvice* koje imaju dvostruko značenje: a) ostatci kruha (polj. *okruszyny*) ili b) *krušne mrvice* (polj. *tarta bulka*). Kruh se *mrvi* kad nije svjež, a kad se stavlja npr. u bijelu kavu ili u juhu, kažemo da se *drobi* (*nadrobiti kruh u kavu, mlijeko...*). U poljskome se rabi riječ *trzeć* (*tarta bulka*) za *mrviti, drobiti*.

U poljskom jeziku dakle postoje oba korijena (*-krusz-* i *-chleb-*), ali u drukčijoj distribuciji. Tamo je *chleb* ono što je u hrvatskome *kruh*, a *okruszyny* su *mrvice*, obično kruha, ali i svakoga drugog pečenoga tijesta ili kolača. *Kruszyć* je glagol koji označava radnju *mrvljenja* kruha ili kolača, a pridjevom *kruchy* označuje se nešto izmrvljeno ili ono koje se *mrvi*, koje nije čvrsto, koje je krhko. Kad se razlupa stakleni ili keramički proizvod, kažemo da su ostale *krhotine*. Preneseno značenje riječi *skrhan* pokazuje slomljenost duše za razliku od *okrhnut* – onaj koji ima odlomljene *krhotine* (o predmetu). Zanimljivo je da se od korijena *-chleb-* u poljskome tvori riječ *schlebiać, pochlebiać* u značenju «ulizivati se, dodvoravati se, laskati», dok od korijena *-krusz-/ -kruš-* u oba jezika imamo slične oblike *skruszony / skrušen*, ali različita značenja: u poljskome je značenje povezano s kruhom pa pridjevni oblik znači *izmrvljen*, dok u hrvatskome takav pridjevni oblik ima preneseno moralno značenje *ponizan*.

Etimologija hrvatskoga *kruha* pokazuje zašto je ta riječ povezana s *mrvicama* i *drobljenjem*. Još u indoeuropskom jeziku postojala je riječ **krou-s* koja je prvotno značila *tući, udarati* (Gluhak 1993:354). To je povezano s nastajanjem prvoga kruha: zrna pšenice su se pržila na vatri te su se mljela između dva kamena, dobiveno se brašno miješalo s vodom i formiralo se tijesto okrugla oblika poput pogače visoke 2 cm. Takav prvotan kruh bio je beskvasan (polj. *chleb przašny*), što dokazuju nalazi iz brončanoga doba. Najraniji pekari bili su Egipćani, a kvas koji se radio od ostatka tijesta prošao je put preko Grčke i Rima te je u IV. stoljeću poslije Krista postao poznat germanskim plemenima koja su ga predala Baltima i Slavenima (Svirac 1988:13). Zato i danas u litavskom jeziku *krušti, krušu* znači *mrviti, tući*

¹ Tekst je prerađena hrvatska inačica članka objavljenoga u: *Istoriniai tekstai ir vietos kultura*, Šiauliai, Ryga, 2004.

zrno (*Słownik polsko-litewski*, 2001.). M. Gignal piše da se u poljskim selima prvi kruh pojavio u IX. stoljeću.

Većina etimologa (Brückner, Boryś, Gluhak) slaže se da je poljska riječ *chleb* došla je iz germanskih jezika (jedino A. Bańkowski to negira). A. Gluhak navodi da je praslavenska riječ *xlēbъ germanska posuđenica (usp. *hlaibaz, str. 262), dok je *kruхъ prvotno označavao «lepinju od varena brašna» (ibid. str. 263). Dalje Gluhak spominje da je starije značenje riječi *kruh* – «komad, odlomak, kriška ... zbog toga što se u starini beskvasan lepinjast kruh lomio pri jelu» (ibid.). U Poljskoj se do danas očuvao božićni običaj lomljenja hostije (*łamać się z opłatkiem*) i uzajamno dijeljenje toga odlomljenoga dijela s članovima obitelji uz čestitke i dobre želje.

Beskvaskni je kruh bio poznat i u vrijeme Isusa Krista pa se i do danas kod pričešćivanja u crkvi uzima milimetar tanka *hostija* (*oplatek*) promjera oko dva centimetra koja simbolizira tijelo Kristovo.

U tradiciji Uskrsa/ Pashe poznati su različiti oblici i vrste kruha koji se tada blaguje. Tako Židovi imaju beskvasni kruh zvan *maca*, u Dalmaciji je raširen slatki kruh zvan *pinca*. Koliko se do njega drži, pokazuje običaj skupljanja mrvica s uskrsnoga stola te njihovo odnošenje u polja ili vrtove kako bi oni bolje urodili.

Poznat je seoski običaj čašćenja gosta kruhom i solju koji je raširen kod svih Slavena. Zašto je upravo kruh ponuđen najdražem gostu? Kruh je za seljaka značio plod mukotrpnoga rada tijekom gotovo cijele godine. Žetva je označavala kraj godišnjega radnoga ciklusa, a kruh je kruna, tj. sinteza svih radova. U hrvatskome jeziku ranije je zato postojao frazem *od kruha do kruha, između dva kruha* koja je obilježavala period od godinu dana (usp. Matešić 1982: 285). Kod Poljaka, Čeha, Slovaka, Ukrajinaca zato još i danas *dożynki* predstavljaju veliku manifestaciju završetka žetve pa kruh ima centralno mjesto u žetvenim svečanostima.

Zbog tako visokoga mjesta kakvo je u seoskoj kulturi zauzimao kruh, on se u početku nije smio rezati nožem, nego se trgao. Isto tako prije početka trganja kruha, domaćin ga je morao blagosloviti praveći kažiprstom križ na poleđini kruha. U nekim drugim sredinama svježje pečen kruh blagoslivljao se tako da se nožem zarezivao križ po površini kore. *Kruh naš svagdanji daj nam danas / Chleba naszego powszedniego daj nam dziś* – molitva je kojom se u svim kršćanskim kulturama obraćamo Bogu i zahvaljujemo mu što nam svaki dan omogućuje da jedemo kruh (danas to znači hranu uopće).

U gradskoj kulturi kruh više nema tako veliko značenje, čak se po različitim dijetama zabranjuje jesti kako se ne bi udebljalo. Ali to se njegovo važno značenje održalo u pogrdom obliku u žargonu, gdje kruh znači *drogu, narkotik*, a za narkomane to je najvažnija namirnica (usp. Sabljak 1981: 81). U poljskom žargonu alkohol (vino, votka) se naziva «tekućim kruhom» (*chleb w płynie*, Lubaś 2001: 410).

1. Značenjska polja *kruha* u hrvatskom i poljskom jeziku

Uspoređujući značenja kruha u poljskim i hrvatskim rječnicima, došli smo do zaključka da postoje tri tipa semantičkih polja. Ono što je najzanimljivije i najteže za učenje su polja koja se djelomično preklapaju, a čine razlike i u nazivu i u uporabi. Drugi tip su ekvivalentna semantička polja, a treći su izdvojena i različita semantička polja koja se formalno sastoje od riječi *kruh*, ali sasvim drukčijega značenja.

1.1. Kulturološke razlike značenjskih krugova

Prvo i osnovno današnje značenje riječi *kruh* u oba je jezika isto – to je živežna namirnica koja pripada pekarskim proizvodima. Međutim, u poljskome unutar širega kruga *pieczywo* znači sve ono što se peče, pa tako i *kruh*, dok je u hrvatskome *pecivo*, riječ iste etimologije, dobilo suženo značenje – manji komadi pečenoga tijesta zamiješenoga s mlijekom, koji se u poljskom jeziku zovu *bulki*. Ovu sam značenjsku razliku najbolje sama osjetila u jednom poljskom restoranu kad sam naručila *jajecznicę z pieczywem*, a umjesto peciva dobila sam *kruh*. Trebala sam tražiti *jajecznicę z bulką*.

Drugo značenjsko polje samo je na prvi pogled isto u oba jezika. Radi se o nazivu biljke. U hrvatskome se tri različite biljke zovu kruhom: *zečji kruh*, *kruh krmski* (lat. *Cyclamen europaeum*) i *kruh stari* (lat. *Lonicera caprifolium*). U poljskome se samo jedna biljka zove *Chleb świętojański* i to je rogač. Nijedan od naziva se ne preklapa, jedino se sve 4 mogu staviti u zajednički semantički krug jer imaju zajedničku sastavnicu *kruh/chleb* i označuju biljke, ali različite.

Treći značenjski krug stavlja *kruh* u preneseno značenje duhovne hrane i životne sile. Tako se u hrvatskom jeziku može reći *kruh anđeoski*, *kruh Života*, *kruh nebeski*, dok se u poljskom ovo preneseno religijsko značenje suzilo samo na jedan oblik koji znači hostiju (*Chleb Pański*).

1.2. Ekvivalentna semantička polja

2.2.1. Kruh u oba jezika ima isto izravno značenje, razlikuju se samo nazivi (*kruh*; *chleb*) i način izrade tijesta (s kvascem ili s kvasom, s različitim vrstama žitarica ili samo od pšenice).

2.2.2. Kruh u oba jezika ima preneseno značenje posla, rada, egzistencije (polj. *praca*, *zarobek*, *utrzymanie*). Tu je najbogatija frazeologija u oba jezika: *ići trbuhom za kruhom*, *gorka korica kruha*, *kruh sa sedam/devet kora*, *oduzimati komu kruh*. Iako je isto značenje centralne riječi *kruh*, frazemi se s tom sastavnicom u dva jezika mogu i razlikovati.

1.3. Neekvivalentna semantička polja

Jedino u poljskome jeziku rijetko nalazimo da *chleb* znači isto što i *żyto*, odnosno brašno od kojega se pravi *kruh*.

Osim što imaju sastavnicu *kruh/chleb*, sintagme i frazemi u ovom semantičkom krugu imaju sasvim različita, katkad i suprotna značenja u poljskom i hrvatskom jeziku. Tako u hrvatskome postoji frazem za označivanje nečega što može dugo stajati i čekati, a da se ne treba za to skrbiti (*što kruha ne traži/ne pita*). U poljskome je u uporabi suprotno značenje: *potrzebne jak chleb*, *potrzebować jak chleba*, znači nešto što je neophodno i bez čega se ne može, što je nasušna potreba. Iako je ista sastavnica u oba jezika, frazemi se rabe u suprotnim značenjima pa im se semantička polja ne preklapaju, nego su različita.

2. Različiti nazivi kruha i pekarskih proizvoda

Danas je na tržištu vrlo raznolika ponuda kruha i pekarskih proizvoda pod raznim nazivima, domaćima i stranima, posuđenima. Tako npr. u hrvatskome nalazimo mađarski naziv

lepinja > *lepény*, Svirac 1998: 35); iz talijanskoga dolaze oblici *pinca*, *panin*, *forneti* (slatki kruh, klipić, punjeno lisnato tijesto); preko grčkoga od Turaka su nam ostali nazivi različitih proizvoda *somun* (vrsta pogače), *pita* (savijača), *jufka* (hljepčić) (Škaljić 1989: 373, 570, 519); iz njemačkoga perioda ostale su riječi *kifl* (roščić), *buhtl* (kolač od dizanoga tijesta), *krafn* (uštipak, pokladnica), *štrudl* (savijača); iz ruskoga je došla *piroška*, koja je nešto sasvim drugo od poljskih *pieroga*, a danas novi nazivi dolaze i iz francuskoga jezika: *baget* (*baguet*), *kroasan* (*croissant*). Baget se još naziva i *francuz*, a postoji i bijeli kruh koji zovemo *talijan*. Za razliku od etnonima, ovi se nazivi kruha tretiraju kao neživo pa se u prodavaonici naručuje: dajte mi jedan francuz, jedan talijan, a ne jednoga francuza, talijana.

Postoje različiti kriteriji klasifikacije pekarskih proizvoda i njihovih naziva.

Tako **prema obliku** razlikujemo *hljeb*, *pogaču*, *pletenicu*, *kovrtanj*, *roščić*, *žemlju*, a u poljskome *bochen*, *placek*, *kolacz*, *baba*, *racuch* ... . Poseban oblik narezanih krišaka ima *tost* koji je predviđen za pečenje u tosteru.

Po **tipu tijesta** bazična je razlika u tome mijesi li se s kvascem ili bez njega. Beskvasni su oblici *mlinci*, *štrukli*, *savijača*, *gibanica*, *forneti*, a s kvascem su *kruh*, *pogačice*, *pogače*, *piroške*.

Okus (slatki ili slani) je također jedan od kriterija u razlikovanju naziva. Tako je *pinca* slatki kruh, a slani se mogu razlikovati po različitim dodatcima koji mijenjaju okus kruhu (*chleb kminkowy*, *czosnkowy*, *cebulowy*; *kruh s lukom*, *s kimlom*) (usp. podatke s www.goniec.com).

Kruh se rabio u **različitim prilikama** slavlja pa se tako razlikuje *uskršni kruh*, *božićni kruh*, *badnjača*, *letnica*, *svadbeni kruh*, *križnica*, *koleda*, *kićenjak*, *sajamski proščak*, *vojni kruh*, *česnica*, *kruščići za stoku* (*kravarica*, *konjarica*, *ovčarica*, *svinjarica*, *volarica*, *čelarica*, *golubići*), *ukrasna peciva* (*licitari*, *paprenjaci*, *medenjaci*) (usp. Svirac 1988: 106). I u poljskoj kulturi poznati su razni nazivi svećanih pekarskih proizvoda. M. Gignal tako nabraja *chleby obrzędowe: weselne kołaczce, zapustne racuchy, wielkanocne baby, pogrzebowe perebuszki*, a prije II. svj. rata proizvodili su se *placki* s dodatcima raznih sjemenki.

Kad se kruh mijesi od različitih **vrsta brašna**, dobiva i poseban naziv. M. Svirac navodi nazive *bijelac* (bijeli kruh), *pšeničnjak*, *mješanac*, *polubijeli*, *crni*, *ražovnica*, *raženjak*, *kukuruznjak*, *ajdov kruh*, *proha*, *prosenjak*, *ječmenica*, *ječemnjak* (ibid. str. 37), a u današnje se vrijeme osim aditiva dodaje i krumpirovo brašno koje kruh održava dulje svježim. M. Gignal navodi da je *chleb pszenny* (*pšenični kruh*) zvan kraljevskim, a radili su se i kruhovi "z owsa, gryki, prosa, jęczmienia" (www.goniec.com).

Sušeni kruh za jelo ima u hrvatskom jeziku i dijalektima različite nazive: *dvopek*, *prepečenac*, *zlati prepečenec*, *baškot*, *beškot*.

Posebni oblik **mljevenoga kruha** su *krušne mrvice* (*tarta bulka*).

3. Klasifikacija pragmafrazema sa sastavnicom kruh

Pragmafrazemi su frazemi koji imaju metaforično značenje s emotivno pozitivnom ili emotivno negativnom konotacijom. Zanimljivo je da u prikupljenome korpusu hrvatskoga i poljskoga jezika nalazimo najviše negativno obojenih pragmafrazema, dok su neutralni jedino izravni nazivi kruha u značenju hrane, naziva biljaka te samo u hrvatskome jedan vremenski frazem (*između dva kruha* = *od žetve do žetve*: Matešić 1982: 285).

3.1. Pragmafrazemi pozitivnih konotacija i njihova značenjska polja

Na vrhu pozitivno vrjednovanih frazema nalaze se **religijski pragmafrazemi** koje susrećemo u oba jezika u molitvama Bogu da nas obdari neophodnom hranom: *kruh naš svagdanji daj nam danas; chleba naszego powszedniego daj nam dziś*.

Niz pragmafrazema mogli bismo staviti pod zajednički naziv **moralnih pojmova**. Neki od njih su isti u poljskoj i hrvatskoj kulturi: *dijeliti* s kim *koricu kruha*; *lamac* z kimś *chleb* = biti solidaran s kim, živjeti zajedno s kim, pomoći drugome.

Drugi su specifični za pojedinu kulturu, npr. u hrvatskome se kaže *dobar kao kruh*, dok su u poljskome drukčije usporedbe za dobrotu (*dobry jak dusza, dobry że do rany przyłóż*).

Gostoljubivost se izražava čašćenjem gosta kruhom i solju prema starome običaju koji se održao do danas pa u poljskome jeziku imamo frazopragmeme: *przyjść kogoś chlebem i solą <i dobrą wolą>*, *nie odmawiać komuś chleba i soli*, dok se u hrvatskome nije očuvao taj metaforični frazem u značenju dobrodošlice. Simbolično čašćenje kruhom i solju nalazimo u različitim folklornim priredbama na početku slavlja. Gostoljubivost pokazuje i poljski primjer *dzielić się* z kimś *chlebem*, u hrvatskome značenju: *živjeti pod istim krovom, dijeliti* s kim *stan*. Hrvatski pragmafrazem *dijeliti* s kim *koricu kruha* označuje dobrotu onoga koji drugomu daje dio svoje hrane.

Pomirenost sa situacijom, skromnost, pokazuje se pragmafrazemima: *ne tražiti kruha svrh pogače; dobry chleb, kiedy nie ma kolaczy*. To je moralni zakon koji govori da se mora biti i s malim zadovoljan.

Društveni pojmovi odnose se na **samostalnost, zaposlenost i zanimanje** (*živjeti od svoga kruha, imati svoj kruh u rukama, dobiti svoj kruh u ruke; pójść na swój chleb*).

Životno iskustvo u oba se jezika izriče istom slikom pečenja kruha u krušnoj peći: *iz mnogo peći kruha jesti; nie z jednego pieca jeść/jadać chleb*.

3.2. Pragmafrazemi negativnih konotacija

Siromaštvo se u hrvatskome jeziku iskazuje pragmafrazemom *živjeti o kruhu i vodi; żyć o chlebie i wodzie*. *Ostaviti koga na kruhu i vodi, svesti koga na kruh i vodu* pokazuje nemoralno ponašanje osobe koja drugu osobu osiromašuje, oduzima joj osnovno pravo na život. U poljskome se to vidi još izražajnije u pragmafrazemima: *odbierać / odebrać komuś chleb, pozbawiać / pozbawić kogoś chleba*, dok se u obliku *żyć o chlebie i wodzie* ne vidi tko je skrivio siromaštvo dotične osobe.

U poljskome ima nekoliko pragmafrazema **podcjenjivanja**: *to chleb z masłem, chleb powszedni, zjadacz chleba*. Prva dva odnose se na posao koji se može lako obaviti (u hrvatskome bi se reklo: *to je sitnica, mačji kašalj*), a treći se odnosi na osobu koja je lijena, ništa ne radi, samo badava jede.

Borba za egzistenciju vidi se u pragmafrazemu *tući se (boriti se) za kor(ic)u kruha*.

Lijenost i bezobzirnost vidi se u pragmafrazemu: *darmo jeść chleb* u kogoś; u hrvatskome se kaže *badava jesti kruh* ili se iskazuje drugim sastavnicama: *živjeti na tuđoj grbači / živjeti na tuđi račun*.

Ovisnost, nesamostalnost iskazana je na hrvatskomu pragmafrazemom *jesti tuđi kruh; żyć u kogoś na laskawym chlebie*.

Nezadovoljstvo pokazuju pragmafrazemi u oba jezika: *ne živi se samo od kruha; chleb kość w zęby kluje*.

Laka zarada iskazuje se u hrvatskome i poljskome imenskim izričajima: *kruh bez motike; lekki chleb* i katkada ima konotaciju zarade prostitucijom. *Chleb proszony, być na proszonym chlebie* u poljskome označuje prosjačenje.

Suprotno tomu, teška zarada **mukotrpnim radom** označuje se pragmafrazemima: *teżak kruh, teška korica kruha, kruh sa sedam (devet) kora; ciężki kawałek chleba, gorzki chleb wygnania*. Iz njih progovara odlazak u pečalbu, na rad u stranu zemlju. S tim je povezana i nezaposlenost iskazana u oba jezika pragmafrazemima: *ići trbuhom za kruhom; wędrować za chlebem*.

Uzaludna muka iskazuje se u oba jezika istim pragmafrazemima: *od tog brašna neće biti kruha; z tej mąki chleba nie będzie*. M. Gignal parafrazirala je pragmafrazem *jeść / jadać chleb z niejednego pieca* u naslovu svoga članka kombinirajući ga s prethodnim pragmafrazemom te je napravila novi oblik: *Z tego pieca będzie chleb*, što znači da će biti nešto od čega.

U **političkome značenju** negativan odnos vlasti prema puku poznat je još iz rimsko-goda doba kad se puku davalo *panem et circenses*, što je u oba jezika prevedeno kao: *kruha i igara; chleba i igrzysk*.

4. Zaključak

Dva uspoređivana jezika pokazuju velike sličnosti koje su temeljene na zajedničkim kulturnim krugovima pa su najbliži biblijski i seoski pragmafrazemi koji su i najfrekvenciji u poljskom i hrvatskom jeziku i uglavnom imaju pozitivne konotacije. Međutim, niz novih pragmafrazema funkcionira i u gradskome životu gdje dobiva negativne konotacije. U žargonskome rječniku kruh ima ironično i šaljivo značenje (u hrvatskome tako označuje drogu, a u poljskome votku). Neutralno značenje imaju nazivi žitarica (*chlebowiec, kruševac, krušarice*), biljaka, kruha kao živežne namirnice u izravnome značenju, dok u prenesenom značenju kruh može imati emotivno pozitivna i negativna značenja.

Iako kruh u izravnom i prenesenom značenju predstavlja temelj ljudske egzistencije, većina pragmafrazema ima negativnu konotaciju i kruh kao njihova sastavnica označuje bezvrijednost, neskromnost, lijenost, siromaštvo, osiromašivanje, prostituiranje, političko iskorištavanje.